

EL TRACTAT DELS PIRINEUS: CATALUNYA, UN SOL POBLE I DOS DESTINS

Eva Serra i Puig

Universitat de Barcelona

RESUM: El text reflexiona sobre les conseqüències de la partició d'origen militar (Tractat dels Pirineus, 1659) sobre una formació social històrica com Catalunya. L'anàlisi indica que el tractat diplomàtic no fou estrictament pirinenc i tractà aspectes de caràcter molt divers (territorials però també comercials o patrimonials entre molts d'altres). També vol situar el paper de la guerra i la diplomàcia europea de l'Antic Règim en la formació de les fronteres actuals i posar l'accent en la diversitat de destí d'una mateixa formació històrica per unes raons dinasticopatrimonials que els estat liberals del segle XIX i democràtics del XX han pretès sancionar.

PARAULES CLAU: Frontera, estat, nació, diplomàcia, Catalunya, Monarquia.

Sobre la nació i l'estat

Els tractats polítics dels segles XVI i XVII són miralls diplomàtics de les guerres que van remodelar del tot l'organització territorial de l'Europa medieval i van trencar les formacions socials històriques, que havien aparegut lentament després de l'ensorrada de l'Imperi Romà d'Occident i del fracàs carolingi de reconstrucció d'aquell imperi.¹

L'origen de la majoria dels actuals pobles europeus cal cercar-lo, doncs, en aquella etapa que anomenem alta edat mitjana. Ara, a cavall dels segles XX i XXI, la caiguda del mur de Berlín, la globalització i els desplaçaments de poblacions i les migracions han començat a provocar la crisi dels anomenats estats-nació d'Europa i ha fet emergir un cert despertar dels vells pobles, en el marc de la necessitat d'una nova organització europea. La historiografia s'està fent ressò d'aquesta conjuntura històrica en dos aspectes: l'interès pel fenomen històric de la nació i l'atracció per l'estudi de la formació de les fronteres que han arribat fins als nostres dies.² El cas que ens ocupa aquesta conferència, de fet, implica els dos aspectes.

Sovint la historiografia ha reservat la condició d'estatalitat a les formacions polítiques dels segles moderns, formades molt més ràpidament que les formacions medievals i presidides, el més sovint, per una nova dinastia triomfant que ostentava la Corona i que desplaçava el vassallatge feudal cap al verticalisme cortesà. Els nous poders emergents van ampliar considerablement l'espai territorial del poder. Cal dir que sobre l'estatalitat d'aquestes monarquies dinàstiques plurinacionals s'ha construït la idea d'estat nació de l'Europa contemporània.

La por a caure en anacronismes històrics ha fet que la paraula i el concepte de nació fos observat sempre pels historiadors dels segles moderns més com un gentilici lluny de qualsevol connotació de dret públic territorial i fos reservat al moment històric de la revolució francesa com un component de la ciutadania. A això hi ha col·laborat el fet que en el vocabulari històric la paraula nació semànticament ha anat més vinculada a la condició natural que no a la condició política, aquesta darrera més associada als conceptes de pàtria o de província.³ Però sobretot hi han col·laborat teòrics del dret públic del segle XVIII, associant-la a la d'estat per dotar de condició natural una estructura política nova. Amb tot, els segles XVI i XVII han vist emergir prou clarament lluites nacionals com les dels Països Baixos o les dels txecs de Bohèmia⁴ amb la reivindicació, en l'un i l'altre cas, de les seves llengües com a llengües públiques enfront de l'espanyola, la francesa o l'alemanya.

L'ortodòxia historiogràfica que vincula el naixement de l'estat-nació a la revolució francesa ha creat moltes dificultats interpretatives a la història d'Europa anterior al 1789. Potser allà on s'observa millor la fal·làcia que

1. Coincideixo amb Pierre Vilar (*Iniciación al vocabulario del análisis histórico*, Barcelona, 1982, p. 156-157) sobre les bases llunyanes de la formació de les nacions europees. Dono al concepte de nació una connotació politicoterritorial i no sols gentilícia malgrat el diguem-ne sentit polisèmic del mot en els segles anteriors al 1789. És més, l'assimilació de nacional i ciutadà el 1789 només fou possible per la naturalesa, el bagatge i la potencialitat històrica del mateix mot.

2. Queda prou ben demostrat per Xavier TORRES I SANS, *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, València: PUV, 2008, p. 26-37. Des dels anys noranta s'han incrementat estudis en aquest sentit, per exemple Daniel NORDMAN, *Frontières de France. De l'espace au territoire. XVI^e-XIX^e siècle*, París: Gallimard, 1998.

3. Xavier TORRES, *Naciones ...*, p. 104-121.

4. Lucien BÉLY, *Les relations internationales en Europe (XVII^e-XVIII^e siècle)*, París: PUF, 1992 p. 62. Paga la pena recordar aquí que pels mateixos anys (1616) a Catalunya el síndic de la Diputació del General denunciava l'ús del castellà en una crida reial, Eva SERRA, «1640: una revolució política. La implicació de les institucions», dins *La revolució catalana de 1640*, Barcelona, 1991, p. 14, nota 17.

amaga la idea primer liberal i després democràtica d'estat nacional és en la construcció de les fronteres militars de l'Europa moderna, legitimades per la diplomàcia dels estats dinàstics i la gradual construcció posterior de les noves estructures polítiques territorials sobre aquestes fronteres. En qualsevol cas mai les democràcies contemporànies no s'han aturat a qüestionar les bases de la legitimitat de les guerres del segle XVII, que estan a l'origen d'aquestes fronteres dites nacionals.

Una introducció sumària al tractat

No és la meua intenció aturar-me massa en els avatars diplomàtics del Tractat. Tal com diu Sahlins, van coexistir arguments històrics, geogràfics i estratègics. Parlar de fronteres naturals, com feia la diplomàcia francesa en el context d'una topografia pirinenca no prou compresa, ja és prou significatiu. D'altra banda, cal tenir clar que els Pirineus no han estat mai frontera ni natural ni històrica i els orígens de Catalunya són pirinencocarolingis. Tot català culte reconeixia les Corberes com a línia de separació entre Catalunya i el Llenguadoc, i, si més no, les duanes de les Alberes i de Fitou ho evidenciaven.⁵ Els pastors que consideraven que els Pirineus separaven la Cerdanya de França sabien també que ells eren catalans. Amb tot s'imposà una frontera ahistòrica. Considerar els Pirineus com a separadors de França i Espanya amb el mot «antigament» en la versió francesa o amb el mot «comunament» de la versió espanyola del primer article del tractat, a l'hora de precisar la divisió, podia semblar diplomàticament avinent, però, ni l'un mot ni l'altre no eren respectuosos amb la història o amb la geografia i en cap cas les institucions catalanes no hi pogueren intervenir.

La intenció d'aquest text és intentar situar quins eren els interessos reals de les monarquies en les seves guerres i en la formació de noves fronteres i la incidència política i cultural que sobre la formació social catalana d'una i altra banda tingué la construcció dels estats dinasticomonàrquics del segle XVII. Això ens pot permetre veure la distància entre els interessos de la màquina estatal de l'època i els interessos de les poblacions que n'eren víctimes per la seva condició de territoris perifèrics dels nous poders emergents. És més, curiosament, els catalans intuïen les similituds de les seves lluites amb les flamenques «més ha costat al francès esta plasa que ninguna de Flandes», escrivia el dietarista de Puigcerdà el 1678.⁶

En cap cas aquesta intervenció no pertany a una investigació pròpia sinó que pretén ser una lectura personal de la historiografia recent sobre aquests temes.

Un recorregut ràpid a l'acord de pau del 1659 demostra, tal com ha estat dit recentment per Daniel Séré, que el Tractat dels Pirineus, que rep aquest nom del lloc on la diplomàcia hispanofrancesa va decidir oficialitzar-lo, no és un tractat ni secundari ni local.⁷ Núria Sales ja va titular un article seu «Tractat dels Pirineus, el Tractat dels Pirineus?».⁸ Amb aquest joc de paraules precisament pretenia demostrar que el tractat era potser tant o més renaoalpí que pirinenc. En qualsevol cas aquest tractat posà les bases tant del destí de Flandes com del destí de les vegueries catalanes del Rosselló, el Conflent i part de la vegueria de la Cerdanya i redueix en una cinquena part el territori i la població catalana del govern de la Diputació del General.

Des d'un punt de vista de la història diplomàtica, Daniel Séré s'ha esforçat a evitar l'enfocament franco-cèntric del tractat i a posar en evidència també el paper hispànic en els mecanismes de decisió. En l'obra de Séré, així mateix, agafen relleu el secret diplomàtic i les arbitriarietats dinàstiques. Séré, en la seva voluntat de contrarestar també les visions massa francohispàniques, en el seu repàs historiogràfic, cita tant el repertori bibliogràfic de Rafael Valladares (1989) des de la perspectiva hispànica com la visió anglesa de F.J. Routledge (1953), la dels Països Baixos de Jonathan Irvine Israel (1997) i fins i tot la catalana de Josep Sanabre (1961). El valor del seu treball rau en l'enfocament del conjunt geopolític afectat pel tractat i en l'observació de les intermitents negociacions més o menys secretes en tot el llarg curs dels vint-i-quatre anys de guerra francohispànica (1635-1659). El congrés de Münster va servir també per mantenir negociacions indirectes francohispàniques durant quasi quatre anys. Vuit anys més tard, a Madrid, Luis de Haro i Lionne reeixiren (1656), després de 25 conferències, a trobar els punts d'acord amb l'excepció de la sola discrepància de la rehabilitació del rebel príncep de Condé pel rei de França, «l'obstacle infranchissable» segons Séré, arranjat a darrera hora amb una combinació de súplica per part de l'un i perdó per part de l'altre. El fet català quedava diluït en una teranyina diplomàtica on un príncep de sang despertava més preocupació que la divisió d'un país.

5. Sobre fronteres vegeu Gilbert LARGUIER, «Trois frontières pour une province (la province du Roussillon, XVII^e-XVIII^e siècles)», dins II Congrès d'Història dels Pirineus, Girona (en premsa).

6. *Dietari de la fidelíssima vila de Puigcerdà*, a cura de Salvador Galceran Vigué, Barcelona, 1977, p. 130.

7. Daniel SÉRÉ, *La paix des Pyrénées. Vingt-quatre ans de négociations entre la France et l'Espagne (1635-1659)*, Paris: Honoré Champion, 2007, p. 16-18.

8. Núria SALES, «Tractat dels Pirineus, el Tractat dels Pirineus?», *Estudis d'Història Agrària*, 17 (2004), p. 829-842.

L'autèntic tractat se signava a París el 5 de juny de 1659 entre Pimentel i Mazzarino, és a dir se signaven uns articles que van ser la base de la pau de l'Illa dels Faisans. El tractat considera una gran diversitat de qüestions:⁹ la voluntat d'una pau duradora, diversos articles de caràcter comercial que preveuen la llibertat de comerç, de circulació de persones i de llengua per als marxants, si bé soterrades s'hi observen unes condicions del tot favorables als negociants i comerciants francesos, uns articles d'alt valor polític com el casament reial i la sort del príncep de Condé, un bloc d'articles relatiu a les qüestions territorials que reconeixen a França diverses places i territoris conquerits a l'Artois, a Flandes, a l'Hainaut i a Luxemburg i en els quals el rei hispànic cedia drets sobre l'Alta i la Baixa Alsàcia. Com a contrapartida del casament, el Rosselló era incorporat a la Corona de França amb les seves institucions civils i eclesiàstiques, una incorporació que no podria ser protestada en cap cas ni en nom de les Constitucions de Catalunya, i els vassalls del Rosselló quedaven rellevats de llur homenatge al rei hispànic. Es consideraven restitucions recíproques entre les quals, pel que fa a Catalunya, Espanya recuperava a la costa Roses, el fort de la Trinitat i Cadaqués i en el rerepaís la Seu d'Urgell, Bagà i Ripoll i la posteriorment disputada Cerdanya. Pel que fa a la Lorena es restituïa al seu duc, aliat d'Espanya, amb algunes mutilacions, però la Lorena quedava estretament vigilada per França. Pel que fa a Portugal, França renunciava a continuar donant-li suport i es tenia en compte una temporalitat de tres mesos perquè els portuguesos acceptessin l'oferta del rei hispànic a tornar sota la seva obediència. El conjunt dels aliats d'ambdues corones hi eren esmentats, ja fos en nom de les restitucions o de les renúncies (així Savoia, el duc de Mòdena, el príncep de Mònaco, els cantons suïssos i els electors de l'imperi) per sortir-ne o bé reforçats o bé per confirmar-los la potestat sobre determinats territoris. El tractat encara considera uns articles sobre llicenciamnt de soldats, sobre alliberament de presoners de guerra i de remers forçats, la creació de consolats i ambaixades i de comissaris per establir les noves delimitacions als Països Baixos i a Catalunya i la restitució de béns i rendes laiques i/o eclesiàstiques sense drets retroactius. Les dues Corones no renunciaven als vells territoris sobre els quals tenien pretensions, ni Espanya ho feia amb Borgonya, ni França amb Navarra, però ara mantenien les seves pretensions en termes de justícia. El text signat a París determinava l'anada a la frontera dels principals ministres dels dos reialmes on s'hi discutirien afers complementaris relatiu al casament i a les restitucions de places ajornades com a garantia d'aquest. Ara bé, tal com diu Séré, «*formellement signée et ratifiée avec le traité de Paris, la paix ne fait pas partie de l'ordre du jour de la rencontre à la frontière*».¹⁰

Dels més d'un centenar d'articles del tractat onze afectaven Catalunya. «Dels onze articles catalans –escriu Núria Sales– cinc es refereixen a llibertats i drets individuals». Tots els catalans i altres habitants de la província podrien en teoria tornar dels respectius exilis sense ser molestats, ni indagats, per raó del partit seguit durant la guerra, i gaudirien (amb circumstancials reserves) de llibertat de circulació i d'elecció de domicili, en els dominis de tots dos monarques.¹¹ Tal com hem dit, patrimonis i rendes laiques i eclesiàstiques serien reintegrats sense, però, efectes retroactius i s'hi garantia la llibertat en matèria de successions i de justícia en cas de plets. Ara bé, «mentre l'article 43 –acaba dient Núria Sales– consagra la partició de Catalunya entre els dos monarques, malgrat Constitucions de Catalunya i malgrat convencions jurades, es pot dir que l'article 55 mantenia, pel que fa a drets individuals, l'autoritat de les “Constitucions de Catalunya”», amb tot quedava descartada explícitament l'autoritat de les Constitucions catalanes en matèria de dret territorial i de dret públic en general.¹²

Dues qüestions de geopolítica històrica prèvies

El 1659 Catalunya començà a quedar dividida entre dues monarquies. Aquesta divisió reclama primer de tot tenir present dues qüestions de geopolítica catalana per situar sobretot el territori irredempt dels comtats o de les vegueries nord-catalanes: una primera qüestió relativa al segle XV i una segona en relació als fets del 1640. Pel que fa als anomenats comtats del Rosselló i la Cerdanya hi havia el precedent en el segle XV de la cessió del territori per Joan II Trastàmara a Lluís XI Valois. El 1412 una dinastia castellana ocupava la corona catalanoaragonesa, després no tant d'un compromís parlamentari lliure com d'una pressió militar trastàmara-papista,¹³ i enmig d'una guerra trastàmara-urgellista que, sobretot, implicà el País Valencià. Cinquanta anys després, Catalunya entrava en guerra amb aquesta nova dinastia. El caràcter foraster del rei va facilitar la conversió d'una part del territori català en moneda de canvi de la nova monarquia per obtenir diners i recursos militars contra les institucions catalanes que li feien la guerra. Possiblement, la pluralitat comtal originària de Catalunya i el testament de

9. Vegeu Joan REGLÀ, «El Tratado de los Pirineos de 1659. Negociaciones subsiguientes acerca de la delimitación fronteriza», *Hispania*, XI núm. XLII (Madrid, 1951) p. 101-166; Núria SALES, «Tractà dels Pirineus...», p. 833-834, nota 15; Daniel SÉRÉ, *La paix...*, p. 393-398 i Eva SERRA, «The Treaty of the Pyrenees, 350 Years Later», *Catalan Historical Review*, 1, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2008, p. 81-99.

10. Daniel SÉRÉ, *La paix...*, p. 400.

11. Núria SALES, «Tractà dels...», p. 833 nota 15.

12. Núria SALES, «Tractà dels...», p. 834 nota 15.

13. El papa Luna del cisma va tenir-hi un paper important.

Jaume primer ho pogué facilitar però també és prou evident que cap casal, al segle xv, no hauria hipotecat, com ho va fer el Trastàmara, un territori que hauria considerat dinàsticament com a propi, en tot cas no hi jugà cap dinasticisme de propietat en el sentit que usa Sahlins en situar l'actuació de Mazzarino sobre l'Artois.¹⁴ Actualment la historiografia ja ha demostrat prou bé l'estreta relació entre Monarquia i territori dinàstic, en el cas de França em sembla que ho han demostrat des de perspectives diferents Arlette Jouanna o Colette Beaune.¹⁵ Sigui com sigui, és interessant observar com el bisbe Margarit en la cort general del 1473 havia afirmat que el Rosselló i la Cerdanya eren «membres inseparables del cos del dit Principat»¹⁶ o observar com els cronistes catalans solen recriminar, almenys des del segle xv, el testament de Jaume I: penso en Pere Tomic o en Pere Miquel Carbonell.¹⁷ D'ençà de la incorporació del Regne de Mallorca (del qual havien format part els comtats) a la Corona catalanoaragonesa, els reis, en el jurament de presa de possessió com a sobirans, havien quedat obligats per Constitucions a afirmar la unitat de la Corona en el seu jurament inicial de sobirà.¹⁸ Potser encara no sabem prou bé com pogueren incidir els més de deu anys d'ocupació francesa dels comtats en el segle xv en l'imaginari dels homes de Lluís xiv. El 1659 el cardenal Mazzarino ordenava «una indagació històrica per examinar “el modo de justícia i la forma de govern” practicat al segle xv en els dos comtats del Rosselló i de la Cerdanya durant l'ocupació de Lluís xi».¹⁹ Oscar Jané reporta com l'intendent del Rosselló Camus de Beaulieu (1676-1681) en invocar una pretesa comprensió de la Monarquia francesa per la llengua catalana, feia retrocedir aquesta diguem-ne bonhomia reial fins als anys de Lluís xi.²⁰ És més, la mateixa historiografia francesa dels segles xix i xx ha acostumat a parlar de «*retour du Roussillon à la France*» en referir-se al Tractat dels Pirineus²¹ o de «*la domination espagnole*» per al llarg recorregut català dels comtats (del 1493 al 1642) sota la Monarquia Hispànica.²² Per part hispànica, l'interès de debilitar la capacitat política de la Diputació del General incidí en les rivalitats entre Barcelona i Perpinyà i en la idea de divisió de la Diputació (1627) per desviar els ingressos fiscals nord-catalans cap a finalitats militars.

La segona qüestió a tenir present és la petició catalana de suport militar al rei de França²³ el 1640 per frenar l'ofensiva hispànica sobre el seu territori i la lògica francesa, per raons de garantia, de forçar i convertir l'aliança militar en sobirania política. En plena ocupació hispànica del Rosselló l'aliança francocatalana comportava la conquesta d'aquell territori. Però la crida catalana al rei de França no sol ser evocada per la publicística de l'època ni pel pensament historiogràfic francès els quals prefereixen insistir en la idea del Rosselló com a territori conquerit i no unit voluntàriament, és a dir obtingut per les armes, per no posar en evidència la seva «complicitat en una rebel·lió de vassalls».²⁴ Pel cantó català, tant Sahlins com Jané han plantejat que el pacte de la Péronne pertany als dirigents barcelonins i fan esment a l'existència d'una mena de fronteres internes a Catalunya en funció de la intensitat de la pressió de la guerra sobre el territori català.²⁵ Aquest plantejament caldria segurament contrarestar-lo, però, amb la mobilització de la Corts de Pau Claris, el moment històric amb més representació i participació política territorial i social de la Catalunya moderna. Dins d'aquesta dinàmica parlamentària catalana, el secret consistorial de l'aliança no fou una opció d'uns pocs dirigents, sinó que es va

14. Peter SAHLINS, *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya, s. xvii-xix*, Vic: Eumo editorial, 1993, p. 49.

15. Arlette JOUANNA, *France du xv^e siècle 1483-1598*, París: PUF, 1997; Colette BEAUNE, *Naissance de la nation France*, París: Gallimard, 1985. També Bernard GUÉNÉE, «Les généalogies entre l'histoire et la politique: la fierté d'être Capétien, en France, au Moyen Âge», *Annales ESC*, 3, 1978, p. 450-477.

16. Jaume VICENS VIVES, *El segle xv. Els Trastàmars*, Barcelona: Teide, 1956, p. 190.

17. Eva SERRA, «La percepció de Jaume I als segles moderns», IEC (en premsa).

18. Els reis catalanoaragonesos juraven entre moltes altres coses: «...la unió dels regnes de Aragó, València e comtat de Barchinona, e més la unió del regne de Mallorques e iles a aquell adjacents e dels comtats de Rosselló e de Cerdanya, de Conflent e Vallespir e vescomtat de Orledezii e Carladezii ab los dits regnes...». DACB, vol III 1478-1533, Barcelona, 1894, p. 286; paraules recollides pel dietarista de Barcelona sobre el jurament de Carles l'emperador de 16-IV-1519. *El compromís d'unió del territori de la Corona formava part de les Constitucions de Catalunya*, Vol. I, llibre VIII, títol XI.

19. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 66.

20. Oscar JANÉ, *Catalunya i França al segle xvii. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*, Catarroja-Barcelona: Editorial Afers, 2006, p. 231.

21. És el cas d'Horace CHAUVET, «Après le retour du Roussillon à la France», *CERCA*, 6, Perpinyà, 1959, p. 351-368.

22. Pierre VIDAL, *Histoire de Perpignan. Des origines au xix^e siècle*, París, 1897, p. 157.

23. Va ser un tema més o menys recurrent per part dels catalans una idea d'accidentalisme dinàstic i, partidaris de la pau, imaginar-se dins la monarquia de França. Vegeu: Jaume VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Vol. I, p. 188; Àngel CASALS, «La predilecció de Carles v pels catalans: aportacions a un tópic recurrent», *Pedralbes*, 13-1, 1993, p. 67-73; Oriol JUNQUERAS, *Economia i Política a la Catalunya de l'alta edat moderna*, Sant Vicenç de Castellet: Farell, 2005, p. 25 i 31.

24. Sobre aquesta qüestió Núria SALES, «Per què l'adquisició del Rosselló és presentada per la historiografia francesa com una conquesta militar més?», *Revista de Catalunya*, 90 (novembre del 1994), p. 23-38, la frase a p. 34; Jesús VILLANUEVA, «Intentos franceses de legitimación de la anexión de Cataluña tras la revuelta de 1640: de Richelieu a Mazarino», dins *Pedralbes*, 18-II (1998) p. 135-144, Oscar JANÉ, *Catalunya i França...*, p. 98, 182, 239 i 272.

25. També Oriol Junqueras veu una diferent vinculació amb el Regne de França entre Perpinyà i Barcelona. La primera comercialment més orientada a intercanviar draps propis per blat occità i la segona més orientada cap al Mediterrani com demostraria el debat aranzelari del 1534, *Guerra, Economia i...*, p. 26 i p. 40-41 nota 75.

correspondre amb la reclamació pública que feia el conjunt del bloc polític parlamentari català de buscar el suport d'un aliat militar (14 de setembre de 1640).²⁶

He posat l'atenció a la situació dels comtats del segle XV i a la política d'aliança francocatalana del segle XVII per indicar que els conflictes interns de Catalunya contra la política Trastàmara primer i Habsburg després revelen un llarg desajust entre el rei i el país i un progressiu desplaçament polític de Catalunya, la qual cosa va col·laborar decisivament a deixar el territori català en la indefensió militar, sobretot per la seva condició cada vegada políticament més perifèrica en relació al poder de les noves monarquies i per la seva condició geopolítica cada vegada més decisiva de frontera militar entre aquests nous poders emergents.

La curta Pau dels Pirineus: un país entre dues monarquies

Un cop observat el caràcter europeu i no merament pirinenc del tractat i la multiplicitat de temes no sols territorials que s'hi toquen i les condicions perifèriques i de frontera dels catalans del segle XVII, allò que ara m'interessa seguir són les conseqüències d'aquesta partició. Dos treballs, el de Sahlins sobre la Cerdanya, que ja té alguns anys, i el més recent d'Oscar Jané relatiu al Rosselló ens poden ajudar a fer aquestes verificacions. És tracta de situar la incidència de la construcció d'un estat monàrquic modern sobre una formació social més antiga però no per aquesta raó mancada de capacitat de modernització política. S'imposa fer aquesta afirmació perquè un dels malentesos que cal desfer és el vincle que la historiografia ha establert entre monarquia i modernitat, que ha deixat en un pla subaltern les formes parlamentàries de poder de l'època i més si aquestes han estat derrotades militarment.

El Tractat dels Pirineus coincideix en el temps amb una etapa decisiva de construcció d'un nou estat per part de França. Les guerres de Religió primer i la Fronda més tard foren decisives per a la Monarquia francesa per veure la formació de les fronteres i la integració del territori com un tot. El paper de França en la història catalana ja havia estat destacat per Josep Sanabre.²⁷ La nova historiografia hi ha aprofundit. Jané ens diu que estudiar el Rosselló és estudiar la construcció de l'estat francès, un estat que anava desenvolupant tot un aparell ideològic i que pretenia o tenia el lideratge europeu. Catalunya –escriu Jané– s'enfronta a un «estat en plena eclosió».²⁸ També Sahlins ha insistit a analitzar la Cerdanya des de la idea de la construcció estatal en la perifèria del poder de la Corona de França.²⁹ Igualment ha estat una visió historiogràfica comuna dir que enfront de la dinàmica estatal empírica i ideològica de França com a estat unitarista, l'estat compost dels Àustria era menys modern i endarrerit, o que immers en la seva visió imperial abandonava un projecte d'estat. Deixant de banda la connotació ideològica del concepte de modernitat, les diferències entre les dues monarquies haurien de fer suposar una pràctica diferent d'intervenció política sobre llurs territoris.

Ara bé, i per endavant, un fet a retenir en primer lloc és la mateixa relativitat del tractat de pau. Aquesta va durar ben poc, malgrat el caràcter d'aparent pau definitiva dels mots del tractat, on es parlava de «confederació perpètua» (article 1) o s'hi afirmava un solemne: «tots els motius de enemistat o mala intel·ligència quedaran esborrats i extingits per sempre i tot el que ha estat fet i passat per raó de la present guerra o en el temps que ella ha durat es posarà en l'oblit a perpetuïtat» (article 4t). La qüestió és que, tal com ha dit Núria Sales, la Pau dels Pirineus, signada el 7 de novembre de 1659, tot i que usà el contundent vocabulari de pau definitiva que tot tractat emprava per diferenciar-se d'una treva, de fet inaugurà una mera treva de set anys i durà els mateixos set anys de vida que restaven a Felip IV. Tal com en el seu dia indicà Ferran Soldevila, l'enllaç matrimonial amb el vincle del qual en teoria es volia «perpetuar i assegurar la pau pública de la cristiandat» va servir perquè un cop mort Felip IV, Lluís XIV, tot «invocant els drets de Maria Teresa» comencés «les lluites interminables per apoderar-se dels Països Baixos espanyols». Durant la darrera part del regnat de Carles II, «fundant-se sempre en aquells drets, va pugnar a fi d'aconseguir per a ell o per als seus descendents la successió a la Corona d'Espanya; i un cop mort Carles II, va abrandar-se una guerra de les més dures que hagi patit Europa, per haver acceptat l'infeliç rei, moribund, la validesa d'aquells drets –invalidats, tanmateix, en el Tractat dels Pirineus, en les capitulacions matrimonials i en una renúncia ulterior de la infanta». «Es deia taxativament en el tractat –continua escrivint Soldevila– que els descendents d'aquell matrimoni “para siempre más no puedan suceder ni sucedan en los Regnos, Estados, Señorios de S.M. Católica”, i en els que tingui com els que pugui tenir en l'esdevenidor». Tot hi restava ben lligat i travat impedit la successió. «Però no havent pagat Espanya el dot complet de Maria Teresa, Mazzarino en prengué pretext per considerar nul el tractat».³⁰ La segona meitat del segle XVII fou una guerra quasi permanent, tal com han ratificat Joaquim Albareda i Antoni Espino.³¹

26. *Les Corts Generals de Pau Claris*, edició a cura del Pare BASILI DE RUBÍ, pròleg del P. Ramon Vidal, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976, p. 131-132.

27. Josep SANABRE, *La acció de França en Catalunya*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 1956.

28. Oscar JANÉ, *Catalunya i França...*, p. 385.

29. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 66.

30. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona: Editorial Alpha, 1963, p. 1069-1070.

31. Joaquim ALBAREDA, *Els catalans i Felip v. De la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Barcelona: Ed. Vicens Vives, 1993; Antonio

La qüestió de la permuta territorial

La pau, doncs, fou un miratge. Les guerres continuades per obtenir els Països Baixos sota la Corona hispànica, els quals França tampoc no assolí amb la Guerra de Successió espanyola, van comportar una guerra constant a Catalunya. Amb tot, la historiografia ha demostrat que la frontera catalana no interessava especialment a França i Catalunya era només un «teatre de distracció» dels principals camps de batalla.³² Per a França els comtats catalans eren una mera moneda de canvi, per tal d'eixamplar territori cap a les seves fronteres del nord i de l'est massa properes a París. És prou conegut que França va proposar en més d'una ocasió bescanviar les terres catalanes pels territoris del nord i de l'est.³³ El 1646 a Münster ja apareix la proposta del casament de la infanta amb Lluís XIV, la qual aportaria els Països Baixos com a dot i França restituiria Catalunya a la Monarquia Hispànica. La idea de bescanviar Catalunya pels Països Baixos es començà a desenvolupar associada a un enllaç matrimonial. El cardenal Mazzarino estava seduït per la idea i el 20 de gener de 1646 expressava als plenipotenciaris francesos el seu interès per «l'acquisition des Païs-Bas si nous pouvions y parvenir par l'eschange de la Catalogne compris mesme le Roussillon [...]. L'idée qui préside à cet échange est de repousser les limites de la France au nord afin, selon les mots mêmes du cardinal, de constituer "un boulevard inexpugnable à la France"».³⁴ No tota la diplomàcia francesa ho veia amb els mateixos ulls, ja que hi veien el recel que suscitaria un tal acord en les relacions amb Holanda i Anglaterra. En les conferències de Madrid del 1656, tornà a aparèixer un pla de permuta a canvi de tot l'Artois, el Luxemburg, el Franc Comtat o Navarra sota domini hispànic i de nou es despertà el tema el 1668 i la tardor del 1677 en què Joan d'Àustria rebutjava una nova i darrera permuta. Encara, dins el clima del futur conflicte successori hispànic, fou presentat a Viena, prop de l'emperador, el qual veia amb bons ulls bescanviar els Països Baixos hispànics per l'Alsàcia. «El meu pensament seria –explicitava Lluís XIV– de tornar als espanyols el Rosselló i el comtat de Cerdanya amb tot el que he adquirit ençà dels Monts pel Tractat dels Pirineus, afegint-hi encara alguns trossos cap a Navarra que els acomodarien, i, a més, donar quantitats considerables de diners pagables cada any durant algun temps».³⁵ Amb tot, sembla haver-hi una contradicció entre la voluntat de permuta i la creació tan immediata del Consell Sobirà del Rosselló coincidint, això sí, amb les annexions d'Alsàcia i eventualment del Franc Comtat.

L'afer de la permuta indicaria que, inicialment, França no es plantejava la integració de les vegueries nord-catalanes i que els catalans cerdanorossellonesos no implicats en la política profrancesa no devien pas considerar la seva nova situació com a definitiva. D'altra banda, en cap cas ningú no estava en condicions de concebre, en aquella època, una frontera en els termes contemporanis del mot. Per als pagesos del segle XVII la frontera era un front de guerra mòbil com clarament demostra Joan Guàrdia de l'Esquirol quan, el 1656, indica que les seves penalitats havien augmentat «per astar tostems a la frontera de Fransa y d'Aspanya, que devallava de la Seu de Orgell y pasava dret a Borodà y Ripoll y Collsacabra».³⁶ Per a Joan Guàrdia la frontera era el front de guerra entre dues monarquies i en cap cas la divisió territorial políticament formalitzada d'un territori.

L'actuació de França: Consell Sobirà i fortificacions

Tot i que el trasbals institucional nord-català ja comença amb la dissolució de la Generalitat i l'Audiència, i la implantació del Consell Sobirà del Rosselló i la intendència (1660), no és fins als anys setanta del segle XVII que França desplega la seva política de fortificacions; en el cas cerdà, Sahlins posa l'accent en el paper de la construcció de Montlluís pel que fa als canvis d'equilibri de poder entre les dues monarquies a la Cerdanya.³⁷ Jané també veu en Montlluís i les fortificacions del mariscal Vauban la mutació de l'espai nord-català que transforma els comtats –diu– en un ericó i una mena de porta blindada del Regne de França.³⁸ Les fortificacions no sols visualitzen la frontera, sinó que, tal com explica prou bé aquest autor, l'efecte col·lateral de les

ESPINO, *Catalunya durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*, Bellaterra: Monografies Manuscrites, UAB, 1999.

32. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 79.

33. Pau De la FÀBREGA PALLARÈS, *L'ofertament de retrocessió del Rosselló a Espanya (1668-1677)*, Barcelona: Dalmau Ed., 1994. Henri Vast, sobre aquesta qüestió escriu que entre el 1643 i el 1650: «Mazarin eût voulu ménager à la France l'acquisition de toutes les conquêtes faites aux Pays-Bas et en Franche-Comté, en échange de la Catalogne et du Roussillon», *Les Grands Traités du règne de Louis XIV, I: Traité de Münster, Ligue du Rhin. Traité des Pyrénées (1648-1659)*, París: Alphonse Picard et fils, éditeurs, 1893, p. 80.

34. Daniel SÉRÉ, *La Paix...*, p. 135.

35. De la FÀBREGA, *L'ofertament...*, p. 30 i 38-39. Lluís XIV encara afegia a la carta la seva bona disposició a oferir assistència en tropes i vaixells i diners al rei hispànic «per a la conquesta de l'Àfrica, que és tan pròxima a la seva Corona i que li és tan necessària per al seu comerç i per a la seguretat i defensa de les seves places marítimes».

36. *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*, edició a cura d'Antoni PLADEVALL i Antoni SIMON, Barcelona: Curial, 1986, p. 109.

37. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 84.

38. Oscar JANÉ, *Catalunya i França...*, p. 144. Pel que fa a la sobredeterminació de Montlluís en la geopolítica catalana, vegeu també el recent llibre d'Oscar JANÉ, *La identitat de la frontera pirinenca. Efectes socials i polítics al nord de Catalunya des de la creació de Montlluís (1677-1698)*, Girona: Diputació de Girona, 2008.

fortificacions és el control dels camins, la mutació del comerç i l'encoratjament de nous intercanvis econòmics amb el Regne de França en detriment dels intercanvis amb la resta del Principat de Catalunya.³⁹ Hi hagué, doncs, un interval de temps entre la reorganització política i el programa de fortificacions, si bé, segurament, ni una cosa ni l'altra es poden analitzar per separat dels projectes politicomilitars de França en relació a l'Alsàcia i el Franc Comtat.

El desfasament d'una dècada entre l'organització del govern del Rosselló i la política de fortificacions, cal potser relacionar-lo amb els intents de bescanvi. Nimega (1678) sembla haver marcat un canvi determinant en la decisió d'una annexió definitiva. Ara bé, també, tal com ha dit Ayats i confirma Jané, cal relacionar les fortificacions amb el necessari control del país que imposà l'etapa de revolta antifiscal dels Angelets (1667-1670)⁴⁰ i de conspiracions de Vilafranca, Perpinyà i Cotlliure (1674). Potser tampoc no estaria de més posar les fortificacions en relació amb la política ministerial militarmercantilista de Lluís XIV, on fiscalitat, mercantilisme i bel·licisme apareixen com una sola cosa. És evident, però, que si per als catalans la combinació de la guerra del rei i la guerrilla de la terra nord-catalana podia semblar que afavoria la reunificació del seu territori dividit, per als francesos la fortificació de la nova frontera hauria estat potser sobretot la manera de trencar els lligams i els contactes entre els catalans de l'una i l'altra banda per les greus conseqüències politicomilitars que podien comportar. Aquesta preocupació es prolongà fins al 1721 i explica, també, la proliferació d'acusacions d'intel·ligència amb l'enemic i crim de lesa majestat del Consell Sobirà del Rosselló sobre molts nord-catalans, especialment en el curs de la Guerra de Successió espanyola. No es poden negligir complicitats vigatanes o austriacistes i s'han verificat posicionaments clars. Seria el cas del procurador judicial Jacint Mestres que titllava Felip V de gavatx.⁴¹ Ara bé, s'imposaria una anàlisi destinada a distingir entre l'obediència obligada dels miquelets a la Monarquia Hispànica, que la historiografia remarca, i la necessària unificació del territori dels catalans, que la historiografia sol oblidar, tot i que ambdues coses apareguin barrejades. En aquest sentit, són significatives les paraules dels jurats de Santpedor (Bages) de l'agost del 1694: «Lo que nosaltres ploram entranyablement és que succehint tants grans desmans en nostre Principat y tants grans tiranias ... los catalans no tingan poder de posar en campanya un exèrcit que fos superior al exèrcit enemich per a traure nostres germans».⁴² En la lluita en el territori de frontera en tot moment caldria observar la complexa relació entre els imperatius hispànics i la necessitat patriòtica barrejats però no idèntics. La família de la Trinxeria, que ha pogut ser estudiada com la inclinació hispànica d'una nissaga nord-catalana,⁴³ revela el drama nord-català entre la catalanitat i la divisió del territori entre dues monarquies. Mentre l'intendent Trobat, català profrancès, encara aspirava a un projecte de renovació de l'annexió de Catalunya a França, i sembla trobar algunes complicitats catalanes (1691)⁴⁴ entre els dirigents de la revolta sud-catalana dels Barretines contra la guerra,⁴⁵ la sensibilitat pagesa comprèn prou bé que està vivint entre dos focs, com expressa el pagès de Santa Susanna (Maresme) Francesc Gelat al maig del 1698 amb la frase plena de significat polític: «Fransa tenia assetjat Barcelona. Espanya vingué a cremar les pallas».⁴⁶ Des de la perspectiva nord-catalana la repressió del Consell Sobirà del Rosselló contra tota forma de dissidència amb processos indiscriminats sota l'acusació de crim de lesa majestat ja indica que molts conflictes no eren pas jutjats des d'una perspectiva civil sinó de dissidència política.⁴⁷

Dues monarquies i un territori

El meu propòsit és intentar observar la incidència de dues monarquies sobre el territori català tal com ho permet fer la divisió territorial del 1659 i es podria començar precisament pel factor fortificador.

Hi ha una enorme distància entre la política hispànica i la política francesa en matèria de fortificacions, al costat d'unes coincidències impressionants. Les coincidències pertanyen a l'orientació per part d'ambdues corones de convertir Catalunya en una perifèria militar. El Rosselló en bona mesura ja ho havia estat al segle XVI. Això explica que en la cort general de Montsó del 1585, Perpinyà es veiés a si mateixa com la «muralla perpètua de

39. Oscar JANÉ, *Catalunya i França...*, p. 151 i p. 154.

40. Alain AYATS, «La revolta dels angelets i els arxius militars francesos», dins *L'Avenç*, 133 (1990) p. 19. Oscar JANÉ, *Catalunya i França...*, p. 307, nota 105. Es posa en evidència la idea de Macqueron de fortificar la frontera per defensar-se dels espanyols però també per controlar la població.

41. Es deia fins i tot que era de témer «quelque grand changement dans le Roussillon», Mònica FERRER, «El Rosselló i...», p. 284. La guerra dita dels Pirineus (1718-1721) a cavall del control sanitari per la pesta de Marsella (1720-22) va col·laborar a forjar políticament la frontera militar.

42. Antonio ESPINO, *Catalunya durante...*, p. 272-273.

43. Alain AYATS, *Les guerres de Josep de la Trinxeria (1637-1694), la guerre du sel et les autres*, Perpinyà: El Trabucaire, 1997.

44. Joaquim ALBAREDA, *Els catalans i...*, p. 31-36.

45. Jaume DANTÍ, *Aixecaments populars als Països catalans (1687-1693)*, Barcelona: Curial, 1990, p. 119-158.

46. Joaquim ALBAREDA, *Els catalans i...*, p. 47.

47. Ho han demostrat: Alain AYATS, *Les guerres...*, p. 179-287; Mònica FERRER, «El Rosselló i la monarquia francesa (1659-1721): Guerres, resistències, identitats», dins *Del patriotisme al catalanisme*, Vic: Eumo, 2001, p. 263-288; Oscar JANÉ, *Catalunya i França...*, p. 313-321.

Catalunya».⁴⁸ La decisió d'Olivares d'intervenir militarment contra França des de Catalunya (1637) es pot situar dins d'aquesta perspectiva. L'Empordà i la Plana del Rosselló eren espais llaminers per a la intendència militar, Cerdanya era considerada també el graner de la intendència francesa.⁴⁹ Les necessitats alimentàries de les tropes poden explicar més d'un destí europeu, des del cas sicilià i sard dels segles XVI i XVII (pel que fa a la Monarquia Hispànica)⁵⁰ fins al cas menorquí del XVIII pel que fa als anglesos.⁵¹ Es desprèn també de l'estudi de Pere Gifre del cas de comtat d'Empúries de la segona meitat del segle XVII⁵² i Oscar Jané ho observa per al cas del Rosselló els mateixos anys. En canvi la pràctica política en matèria de fortificacions no fou pas la mateixa. Els historiadors, ja esmentats, Sahlins, Espino o Albareda han observat la deixadesa fortificadora de la Monarquia Hispànica. Sahlins ho ha fet pel que fa a la Cerdanya, on observa la negligència en la fortificació de Puigcerdà, tot i que en aquells anys era considerada la clau hispànica.⁵³ En canvi, la política de França, com han observat Ayats i Jané, va ser de pressió fortificadora.⁵⁴ Jané ha observat en el cas del territori nord-català la configuració del *pre-carrée* de Vauban, que significà una política activa d'ençà del 1670 amb enderrocs de cases o monestirs i de destrucció de poblacions senceres per a la construcció de places fortes. Montlluís, que es construïa amb rapidesa entre el 1679 i el 1682, esdevenia una base per fixar tropes i dominar el territori. Montlluís posava sota l'òrbita de França les valls de l'Aude i de la Tet i permetia dominar Puigcerdà i tota la vall de la Cerdanya, la qual cosa explica la constant presència francesa a la vall fins a finals de la Guerra de Successió.⁵⁵ Pel que fa a la negligència fortificadora hispànica, es pot relacionar tant amb les dificultats financeres de la Monarquia Hispànica⁵⁶ com amb una mena de compàs d'espera de la cort de Madrid relacionada amb la successió borbònica a la Corona d'Espanya.⁵⁷

Entre la frontera permeable i un comerç interdit

El factor fortificador no modifica, però, una altra observació. Tant Peter Sahlins com Oscar Jané o Patrici Poujade o Christian Bourret han posat l'atenció en la necessària permeabilitat de la frontera per raons òbvies.⁵⁸ En el cas de la Cerdanya, entre altres raons, per les relacions patrimonials familiars que la partició no podia trencar de la nit al dia. Però, també la permeabilitat s'imposava per raons d'herbes i transhumància i per raons comercials. Els capítols sobre drets civils, relacions comercials i lligams consulars del tractat, són destinats a garantir les llibertats i els drets personals i patrimonials de tots els afectats pel tractat diplomàtic, entre ells els catalans laics o eclesiàstics de l'una i l'altra banda de la partició (restitucions, drets successoris i testamentaris, donacions entre vius, senyories, beneficis, etc.). En cas de residència en el territori de l'altra monarquia es garantia el dret, recíprocament, de cobrar-hi les rendes i d'aplicació de la justícia en cas de plets. Nerika Serna ha demostrat, a través de l'estudi de les conferències de Figueres de 1660-1666, que aquestes garanties no sempre es compliren i foren grans les dificultats en l'aplicació del tractat no sols en matèria de divisió, sinó també en els afers de restitucions a eclesiàstics i particulars, en relació a la llibertat de residència i del cobrament de rendes o a la llibertat de circulació comercial. Un exemple eloqüent poden ser les obligacions perquè els súbdits circulessin amb vestits a l'espanyola o a la francesa.⁵⁹

48. Eva SERRA, «Perpinyà, una vila a Corts catalanes (Montsó, 1585)», *Afers*, 28, 1997, p. 580. Sobre la vella condició de frontera de Perpinyà vegeu Miquel PÉREZ LATRE, «Frontera militar i poder municipal a Perpinyà (1571-1585)», *Afers*, 27, 1997, p. 359-370.

49. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 79.

50. Helmut G. KOENIGSBERGER, *The practice of Empire*, New York: Ithaca Cornell University, 1969. Francesco MANCONI, *Il grano del re: uomini e sussistenze nella Sardegna d'antico regime*, Sassari: EDES, 1992.

51. En parla Joan PONS, «El memorial d'arbitris sobre l'illa de Menorca del veedor Francisco Negrete», *Pedralbes*, 21, 2001, p. 89-119. La necessitat de la intendència de trobar espais alimentaris explica que en temps de Nelson els britànics busquessin una plataforma més àmplia que no Menorca per poder aprovisionar les seves tropes del Mediterrani. Malta era massa petita i Nelson plantejà més d'un cop la compra de Sardenya: Lucio ARTIZZU, *Lord Nelson e la Sardegna*, Càller: Edizioni della Torre, 2008. Tots sabem de la compra de Còrsega per França i Sahlins (*Fronteres...*, p. 62) ens explica que Serroni volia comprar Llivia per 1000 lliures per garantir-se millor la vall cerdana. Pel que fa a Malta a la Guerra de Successió espanyola, Francesc AMORÓS, «Malta i els cavallers hospitalers de l'orde militar de Sant Joan de Jerusalem durant la Guerra de Successió (1702-1714). Notícies extretes de la correspondència diplomàtica», *Pedralbes*, 26, 2006, p. 263-351.

52. Pere GIFRE, «Universitats endeutades i fiscalitat comunitària. Les universitats del comtat d'Empúries, 1659-1705», *Recerques*, 33, 1996, p. 53-75.

53. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 80.

54. Alain AYATS, *La défense des Pyrénées Orientales catalanes françaises, 1659-1681. Frontière politique et frontières militaires*, tesi doctoral, Universitat de Montpellier, 1990, p. 846-847, cito a través de Joaquim ALBAREDA, *Els catalans...*, p. 22. La tesi d'Ayats ha estat publicada amb el títol *Louis XIV et les Pyrénées catalanes de 1659 à 1681. Frontière politique et frontières militaires*, Canet: Trabucaire, 2002.

55. Oscar JANÉ, *Catalunya i França...*, p. 115, 136, 148 i 150-158; Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 82-87.

56. Antonio ESPINO, *Catalunya durante...*, p. 114-128.

57. Joaquim ALBAREDA, *Els catalans...*, p. 40.

58. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 68; Oscar JANÉ, *Catalunya i França...*, p. 364; Patrice POUJADE, *Une société marchande: le commerce et ses acteurs dans les Pyrénées modernes*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2008; Christian BOURRET, *Les Pyrénées centrales du IX^e au XIX^e siècle. La formation progressive d'une frontière*, Aspet: Pyrè Graph, 1995.

59. Èrika SERNA I COBA, «Aproximació a l'estudi de l'aplicació del Tractat dels Pirineus. Les conferències de Figueres (1660-1666)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 21, 1988, p. 111-134.

Els imperatius militars actuant contra la necessària permeabilitat nacional o provincial indiquen la fragilitat dels capítols del tractat relatius a la lliure circulació, a la llibertat de navegació, a la prohibició de represàlies, o a les garanties de drets lingüístics i jurídics als mercaders, tot i l'observança de la tributació pertinent.

Efectivament, el tractat establia la reciprocitat comercial entre els súbdits d'ambdues monarquies. Ara bé, en la necessària permeabilitat també es pot comprovar com, al mateix temps, es definia clarament com a contraban el comerç amb l'enemic del rei. Un seguit d'articles anaven encaminats a impedir i a penalitzar bona part del comerç que se situés fora del control reial; s'estableixen passaports preceptius, provisió de lletres de mar i jutges d'almirallats. Encara que el tractat disposa que, en cas de nova ruptura, s'atorgaria mig any de dispensa per posar-se a bon recapte, el cert és que, la frontera dels reis, acompanyada d'una pau més que precària, criminalitzava el comerç habitual de llurs vassalls. Hom pot observar per exemple clarament l'ús pel tractat del concepte d'espanyols com a súbdits d'una monarquia i en cap cas els drets comercials dels vassalls naturals d'un país, regne o principat propi. Així, les guerres del rei, que ja havien criminalitzat sistemàticament el comerç catalano-llenguadocià amb anterioritat, ara podien fins i tot criminalitzar el comerç entre catalans. La lliure circulació comercial entre monarquies obviava els sistemes comercials entre nacions històriques o si voleu entre províncies. Els imperatius políticomilitars i fiscals de la monarquia, tant al sud com al nord de les Alberes, van distorsionar relacions socioeconòmiques històriques que tenien lògiques econòmiques pròpies.⁶⁰ És més, el Tractat dels Pirineus impedia qualsevol política proteccionista catalana defensiva envers la competència comercial francesa, que ja havia estat denunciada pels projectistes catalans de la primera meitat del segle XVII. El Tractat dels Pirineus havia de ser negatiu per a ambdues bandes de la partició en benefici sobretot de França, la qual estava desplegant una activitat comercial intensa, que ja havia començat abans de la guerra i que l'aliança francocatalana augmentà.⁶¹ No és possible assimilar el concepte de frontera amb el concepte de duanes. Ara el territori era més víctima que mai d'una dualitat de límits: els propis i els dels reis. Les duanes amb funcions fiscals separaven els regnes històrics. A Catalunya, en principi, tot podia entrar i sortir mentre es paguessin els impostos a la Diputació del General. Per als catalans només era contraban aquell comerç que no pagava els impostos de la Diputació. Les prohibicions reials del comerç amb l'enemic islàmic en el segle XVI o del comerç d'animals de peu rodó amb el Regne de França d'ençà del 1543⁶² (i sobretot la pragmàtica dels cavalls del 1575) o la il·legalització intermitent del comerç català amb els enemics del rei del segle XVII (que, per descomptat, era França) havien interferit en l'activitat comercial catalana. Si més no, podem recordar, aquí, la violació dels magatzems d'Arenys i de Mataró de la Diputació del General per part dels oficials reials del 1638 en nom del contraban.⁶³ La Monarquia Hispànica feia temps que imposava fronteres pròpies i deslegitimava duanes provincials. És contradictori que la historiografia sigui tan primmirada amb l'ús del vocabulari pel que fa, per exemple, a l'ús del concepte de nació i, d'altra banda, no sembli mai dubtar en l'ús del concepte «contraban», concepte que enterboleix la comprensió de molts fenòmens històrics en prescindir, en funció dels nous poders emergents, de realitats legals encara vigents o abolides unilateralment. L'anàlisi de Sahlins del comerç blader de la Cerdanya li permet observar el procés de transformació d'una duana històrica en un límit territorial polític nou. El vell comerç il·legalitzat per la nova corona és una forma de subsistència més al costat de la protoindustrialització, l'emigració estacional, l'aprovisionament de Montlluís o el proveïment de cavalls per a les cavallerisses reials de Perpinyà. Ara bé, si Montlluís i les cavallerisses reials porten els cerdans cap a l'est català sense conflicte, la resta de les activitats de subsistència els porten cap al sud amb molts condicionants. No és estrany, doncs, que el comerç cerdà tipificat com a contraban per França obligui la monarquia, segons que ens explica Sahlins, a fixar la línia divisòria del segle XIX.⁶⁴ Es tractava, en definitiva, d'una economia mutilada, en la qual la vida urbana havia quedat en mans hispàniques i el camp en mans franceses.

Un territori i dos destins

Des del punt de vista politicoinstitucional és evident que hi ha una distància entre la situació d'uns vassalls rebels que es veuen obligats a reintegrar-se a la Monarquia Hispànica i uns vassalls conquerits que s'incorporen

60. Oriol Junquera ha estudiat les complexes relacions a Catalunya entre la guerra i l'economia a la Catalunya moderna: *Guerra, economia i política...* (2005).

61. Tot plegat també lliga amb la política econòmica de Colbert que també afectà negativament el Lenguadoc i igualment la Bretanya en trencar els seus propis mecanismes comercials històrics.

62. Afectava molt l'Aragó: Gregorio COLÁS LATORRE i José Antonio SALAS AUSENS, *Aragón en el siglo XVI. Alteraciones sociales y conflictos políticos*, Saragossa: Universidad de Zaragoza, 1982, p. 209; Pilar SÁNCHEZ, «La Inquisición y el control de la frontera pirenaica en el Aragón de la segunda mitad del siglo XVI», *Historia Social*, 11, 1991, p. 3-22; Jordi BUYREU, *Instituciones i conflictes a la Catalunya moderna*, Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2005, p. 268-271.

63. John H. ELLIOTT, *La revolta catalana*, Barcelona: Ed Vicens Vives, 1966, p. 324-325. Per adonar-se de la importància d'Arenys i Mataró cal només tenir present que a la Catalunya de finals del segle XVIII existien tres escoles nàutiques, la de Barcelona, la d'Arenys i la de Mataró.

64. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 99-100.

a una nova sobirania. En aquest segon cas, és a dir en el cas nord-català, hi hagué la necessitat de distingir entre els antics benafectes, esdevinguts profrancesos, de la resta de la població. En ambdós casos el rebel que es reintegra i l'aliat o conquerit que s'incorpora significa la derrota política d'un projecte nacional o, si voleu, el projecte d'una província: el projecte d'aliança eventual militar o de república no nata. Entre el qualificatiu de revolta o de revolució dels fets catalans del 1640 hi ha la distància ideològica interpretativa que va de la visió d'un alçament estrictament defensiu, popular i irreflexiu, a la visió d'un alçament on la revolta popular espontània era reconduïda institucionalment amb unes idees polítiques pròpies, fruit simultani del malestar social (alçament contra els terços), l'experiència històrica (el balanç polític negatiu de més de mig segle de greuges amb la Monarquia Hispànica, com verifica la *Notícia Universal de Catalunya (1640)* de Francesc Martí Viladamor), l'adaptació política a les idees insurrectes de l'època (sobirania electoral d'origen carolingi, és a dir, imperial i no estatal a la recerca d'una ombra protectora per a un país parlamentari o consolar) i l'alternativa de l'aliat militar (en termes de protectorat republicà i/o de canvi de sobirà). La feblesa no rau en les idees polítiques catalanes ni en cap anacronisme institucional, sinó en la feblesa militar d'un territori convertit en perifèria de dues monarquies poderoses i, en el cas de França, d'una monarquia emergent i amb aspiracions d'hegemonia europea. El resultat, però, fou una derrota política, la divisió del territori i dos destins diferents.

Els memorials econòmics catalans de la segona meitat del segle XVII, com seria el cas del *Político Discurso* i del *Fénix de Catalunya* de Narcís Feliu de la Penya, revelen dues coses: l'existència d'una pressió comercial francesa sobre el territori català sota sobirania hispànica i la incapacitat de la Diputació del General de defensar la seva fiscalitat i la producció manufacturera pròpia enfront de la competència estrangera. Feliu ja no es dirigeix només a la Diputació a la recerca d'una política proteccionista i mercantilista catalana, com es reclamava a la primera meitat del segle XVI, sinó que pretén implicar el Consell d'Aragó amb els seus projectes i en definitiva la cort de Madrid. Des del punt de vista ideològic, la Monarquia Hispànica no concep cap mercantilisme colbertià abans de la dinastia borbònica. En canvi, el Tractat dels Pirineus és coetani de les cinc grosses *fermes* de Colbert, i tot i que el Rosselló (en el sentit francès del conjunt de les terres nord-catalanes) en queda fora, el fet indica que l'annexió coincideix amb la fase postfrondista de construcció estatal de la Monarquia de França i el seu mercantilisme. La qüestió del comerç de la sal és tal vegada en aquesta etapa històrica el fet més significatiu per al conjunt nord-català en passar a pertànyer a una nova monarquia. La sal a Catalunya era franca i només pagava el 5% del preu a la hisenda de la Diputació en cas de sortida del regne.⁶⁵ Aquesta situació no canvia a la Catalunya hispànica però sí a la Catalunya annexionada a França en tres fets, si més no: les prohibicions de comerciar i consumir la sal de Cardona, una fiscalitat reial sobre el consum de la sal de procedència no catalana i el cobrament de la gabella de la sal pels recaptadors reials forasters (lenguadocians dits gavatxos).⁶⁶ Darrere de l'alçament Angelet hi ha, doncs, unes novetats agressives: ruptura de les relacions comercials entre catalans d'un producte fins aleshores d'origen català, trencament d'un vell comerç entre catalans i llenguadocians i novetat fiscal.⁶⁷ Això en un territori on, per raons ramaderes o de producció i consum de peix salat, la sal tenia un pes econòmic substancial. Cal dir que Sahlins ja ha indicat que «els cerdans no van participar en les revoltes de la sal del segle XVII en gran part perquè s'aprovisionaven directament de les mines de sal de Cardona, a Catalunya».⁶⁸ A Cerdanya, França es veié obligada a practicar la tolerància. Però aquest no fou el cas del Vallespir ni del Conflent. S'ha volgut interpretar l'alçament dels Angelets com una revolta antifiscal sense connotacions patriòtiques. Una interpretació d'aquesta mena negligeix, però, la formació social històrica catalana. En el cas català, Pierre Vilar no va dubtar de parlar d'estructures nacionals. Aquestes comportaven factors identitaris no sols lingüísticoculturals sinó també politico-fiscals. Potser entre els catalans imperava l'accidentalisme dinàstic, ja que la seva dinastia s'havia acabat el 1410,⁶⁹ però el fet de no disposar d'una dinastia pròpia no rebaixa la condició de català a només trets identitaris de caràcter antropològic. La condició de català tenia també trets institucionals i polítics. Els podem anomenar «provincials» en lloc de «nacionals» si tenim por de caure en anacronismes, però els podríem qualificar de nacionals o quasi estatals. Víctor Ferro qualificava Catalunya de *ständestaat* al qual escauria bé la denominació de *principatus regalis* i els mateixos catalans en les lleis de la terra i en les disposicions fiscals de la

65. Eva SERRA I PUIG, «Tarifs douaniers dans la Catalogne moderne», dins Gilbert LARGUIER (ed.), *Douanes, Etats et frontières dans l'Est des Pyrénées de l'Antiquité à nos jours*, Perpinyà: PUP-AHAD, 2005, p. 61-88, p. 64 i p. 80.

66. Raymond SALA, *Dieu, le roi, les hommes. Perpignan et le Roussillon (1580-1830)*, Perpinyà: El Trabucaire, 1996, p. 174-189.

67. Alicia MARCET, «Une révolte anti-fiscale et nationale les Angelets du Vallespir 1663-1672», dins *Actes du 102e Congrès National des Sociétés Savantes Section d'Histoire, Limoges, 1977*, París: Bibliothèque Nationale, 1978, tom I, p. 35-48.

68. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 134.

69. Aquest accidentalisme dinàstic era vell. El 1543 el vicecanceller Mai explicava al proveïdor de les galeres del rei a Barcelona que el cavaller Berberà li havia dit «*señor, en esta tierra tan bien entenderemos la lengua francesa como la castellana*» ... *queriendo dezir tanto nos da ser del rey de Francia como del de Castilla*», Àngel CASALS, «La predilecció de Carles V pels catalans: aportacions a un tòpic recurrent», *Pedralbes*, 13-I, 1993, p. 71-72. Aquestes paraules revelen tant l'accidentalisme dinàstic dels catalans com la percepció que tenien de la relació entre llengua i poder.

Diputació es referien a Catalunya com a regne.⁷⁰ En el cas sud-català de la revolta dels Barretines s'ha observat el seu caràcter antifiscal vinculat a l'*statu quo* català en matèria d'allotjaments i fiscalitat amb la invocació de les Constitucions catalanes. En el cas nord-català s'ha dubtat del caràcter patriòtic de l'alçament antifiscal dels Angelets i no s'ha dubtat del caràcter més patriòtic de les conspiracions, però en aquest segon cas la historiografia ha tendit a fer-ne una lectura més hispànica que catalana.

La plenitud de la identitat catalana en el doble o triple sentit politicoinstitucional, juridicocultural i lingüístic ha restat desfigurada pels factors politicomilitars dels nous poders emergents, els quals han pesat considerablement en l'anàlisi historiogràfica. Així s'ha desfigurat la identitat històrica de la catalanitat, que en les anàlisis històriques sol quedar reduïda a una contraidentitat antropològica, religiosa o de localisme de campanar. En tot cas, això és un resultat però no és l'anàlisi pertinent per situar el caràcter de la catalanitat i encara menys en el marc de la formació política francoespanyola. L'operació d'estatalitat dinàstica comporta evidentment la necessitat de reduir el patrimoni politicohistòric a una devaluació antropològica. La prohibició el 1664 de les reunions del Consell general de síndics de la vall cerdana, sense un funcionari reial, de què ens parla Shalins⁷¹ no es pot analitzar només en termes de distorsió de formes de comportament local, perquè aquestes formes d'actuació de muntanya estaven integrades en el sistema polític general català. Encara que poguessin respondre a pautes organitzatives pròpies d'èpoques anteriors a la formació catalana pròpiament dita, en aquest cas la vida de muntanya es corresponien amb una legalitat activa reconeguda pel sistema polític català, com també en el cas de la Comuna del Camp de Tarragona. La visió de Sahlins d'anelles d'identitats independents i sobreposades oblida que el sistema polític català era fonamentalment integrador de pluralitats i en aquest sentit assembleari i consular. El Principat català, aliè encara a una representació individual, funcionava amb unes formes corporatives de representació consubstancials al seu sistema polític. Sovint hem caigut en l'error d'estudiar separadament la representació urbana, la representació territorial i la representació general. Catalunya era una Generalitat i la Diputació era la representació general de la Generalitat, és a dir del tot territorial integrat. El que es proposava la Monarquia de França, avançant-se, això sí, a la Monarquia Hispànica, era liquidar les formes de representació territorial intermèdies,⁷² alienes al control reial, unificant, a més, un territori amb una lògica diferent (d'oest a est en lloc de nord a sud) i amb una sola capitalitat, limitant la representació pròpia als nivells locals més bàsics: vegueria i municipis sostraiant-los, però, dels mecanisme de funcionament català (perquè desapareixia la vida parlamentària pròpia i el govern propi, és a dir la Cort general i la Diputació del General) i posant-los sota un doble control reial: judicial (Consell Sobirà del Rosselló) i militar: governació i intendència. L'intendent Ponte d'Albaret era partidari de relligar el Rosselló al Parlament de Tolosa i al territori llenguadocià però la seva opinió mai no va prosperar.⁷³ Tot i així, i malgrat el tractament especial de província conquerida i estrangera, la iniciativa política del territori quedava desactivada o col·locada, ara sí, en termes de mer resistencialisme o conspiració. A Lluís XIV, amb un fragment de territori català decapitat, no li calia derogar les Constitucions de Catalunya per domesticar-lo. Les feia registrar al Parlament de París, reservant-se el dret d'abolir-les, si calia, i limitant-se a fer noves lleis i ordenances.⁷⁴ Per aquesta raó, Louis Assier-Andrieu pot trobar pagesos que invoquen les Constitucions catalanes com a dret vigent escrit i en defensa dels comunals, però ja limitades a la condició de dret local⁷⁵ més civil que públic.

La Monarquia Hispànica després del 1652 va mantenir les Constitucions i les institucions catalanes. Per a una Nova Planta encara calgué esperar la derrota del 1714. Però el 1652, amb una guerra encara activa, hi va haver més voluntat que capacitat repressiva i es mantingueren les institucions, si bé amb el control reial del sistema electoral de la Diputació i de Barcelona (insaculacions) per garantir la fidelitat del personal polític. L'operació depurativa⁷⁶ no va ser fàcil per tal com els fets del 1640 no havien estat ni un mer resistencialisme ni una mera rebel·lió conspirativa i per tant hi havia hagut massa implicació general i no era fàcil la selecció. La depuració

70. Víctor FERRO, *El dret polític català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic: Eumo editorial, 1987, p. 21, 244 i 424. Víctor Ferro insisteix a dir que «Catalunya constitueix un cas anòmal en el desenvolupament constitucional de l'Europa occidental: és l'únic Estat plenament independent de la regió que no té categoria de regne i el seu sobirà no és ni tan sols un príncep». «Aquesta peculiaritat de Catalunya s'explica –continua dient Ferro– pel procés de la seva constitució en sobirania separada. El pes de la tradició franca d'una banda, i, de l'altra, la unió personal amb Aragó (1137), que donà als monarques catalans el prestigiós i desitjat títol de reis, semblen explicar suficientment la pervivència del comte de Barcelona, Rosselló i Cerdanya», p. 19.

71. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 67.

72. Potser el mal record de les pràctiques polítiques hugonots li ho aconsellaven.

73. Oscar JANÉ, *Catalunya i França...*, p. 389.

74. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 133.

75. Louis ASSIER-ANDRIEU, *Le peuple et la loi. Anthropologie historique des droits paysans en Catalogne française*, París: LGDJ, 1987, p. 69-87.

76. Fernando SÁNCHEZ MARCOS, *Cataluña y el gobierno central tras la Guerra de los Segadores (1652-1679)*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1983. Josep Maria TORRAS, «El projecte de repressió dels catalans de 1652», dins *La revolució catalana de 1640*, Barcelona: Crítica, 1991, p. 241-290; Eva SERRA, «Catalunya després del 1652: recompenses, censura i repressió», *Pedralbes*, 17, 1997, p. 191-216; *Idem.*, «El pas de rosca en el camí de l'austriacisme», dins *Del patriotisme al catalanisme. Societat i política (segles XVI-XIX)*, Vic: Eumo, p. 71-103.

política hispànica, curiosament, ens reforça en la idea que la condició de súbdit s'estava imposant sobre la condició de natural, per tal com el llenguatge de la tria depuradora propulsa per primera vegada els conceptes d'espanyol i francès per determinar l'orientació política dels catalans, desplaçant el vocabulari català d'inicis de la guerra el qual distingia entre benafectes i malafectes. De la mateixa manera que els almogàvers primer i miquelets després, pel que fa al vocabulari respecte del soldat català, va quedar, després de 1652-1659, dividit entre miquelets d'Espanya i miquelets de França, tot i que aquests darrers en algunes ocasions eren reconeguts com a miquelets de la Terra. A la Catalunya hispànica no hi hagué ni intendència ni Consell Sobirà del Rosselló, però s'incrementà la dinàmica de la capitania general per sobre de la lloctinència, i la de l'Audiència per sobre de la Diputació. La Diputació es mantingué en peu i fins i tot intentà promoure processos de dubte, és a dir exercir les seves funcions de vigilància constitucional, però patí diversos flagells: el control del seu personal pel rei, el qual pretengué fer-ne un organisme clientelar, la ruïna de les finances per la fallida de la seva hisenda a causa de la guerra i de la pèrdua fiscal del territori nord-català i les conseqüències fiscals i polítiques derivades de la manca d'actualització legislativa a causa no de l'abolició però sí de la paralització de l'activitat parlamentària. Efectivament, la Cort General, la institució més important del sistema polític català, no va quedar dissolta però sí inactiva. Malgrat tot, el dinamisme econòmic desplegat i articulat entorn de Barcelona⁷⁷ permeté la reactualització del sistema institucional català i l'emergència de la Conferència dels Tres Comuns,⁷⁸ un organisme de representació aliè a la monarquia, forjat sobre la base de les institucions encara en peu, fruit de la reactualització de les velles pràctiques de consulta i decisió col·lectiva. Aquest organisme polític plural de decisió única fou possible gràcies a la formació d'un grup social econòmicament dinàmic i políticament dirigent, conegut com a braç militar i de fet un grup interclassista molt cohesionat com una mena d'assemblea de notables. Aquesta evolució política sud-catalana no s'entendria sense la comercialització agrària, especialment de la vinya, i la protoindustrialització del territori.

En canvi, pel que fa al territori nord-català, se'n pot observar la ruralització, dependència econòmica, subordinació política i «vocació contrabandista».⁷⁹ Les guerres francohispaniques del segle XVI ja havien afectat en gran mesura l'economia manufacturera de Perpinyà. Segons la comptabilitat de la Diputació, la col·lecta de Perpinyà el 1400 representava el 22,3% de la recaptació de la bolla (impost sobre els teixits) de la Diputació i ocupava el segon lloc després de Barcelona (el 26,6%) i abans de Girona (el 10,9%); el 1599 havia passat del segon al quart lloc amb el 7,1% de la recaptació després de Barcelona (30,7%), Girona (13,3%) i Tarragona (8,3%). El 1632 mantenia un tercer lloc amb el 7,6% freqüent a freqüent de Tarragona (7,5%).⁸⁰ Sense negligir els canvis en els pesos demogràfics i productius catalans, en termes econòmics, en l'etapa de transició dels segles medievals als moderns, cal posar l'accent en els danys que la situació de guerra del segle XVI havia provocat en la col·lecta de Perpinyà.⁸¹ Amb tot, la mitjana de la bolla de la col·lecta de Perpinyà del segle XVI s'havia mantingut amb una mitjana triennal de 25.330 lliures, amb moments bons com els triennis del 1572 i el 1578 amb unes 35.000 lliures i els triennis del segle XVII fins al del 1635 mantingueren una mitjana de 24.609 lliures.⁸² Perpinyà el 1640 continuava sent la segona població en importància de Catalunya. Quan el 1670 la Diputació del General feia la concòrdia amb els seus creditors per eixugar el seu endeutament explicava que, amb la pèrdua del territori nord-català, havia perdut més de 8.000 lliures anuals, és a dir més de 24.000 lliures triennals.⁸³ Segons el regent del Consell d'Aragó Salvador Fontanet, els comtats havien rendit a la Diputació del General unes 12.000 lliures anuals.⁸⁴ En Corts catalanes Perpinyà dis-

77. Albert GARCIA ESPUCHE, *Un siglo decisivo. Barcelona y Catalunya 1550-1640*, Madrid: Alianza Editorial, 1998.

78. Una mena de govern *ad hoc* format per la Diputació del general, el Consell de Cent de Barcelona i l'actuació fonamental del braç militar o assemblea de notables, Eduard MARTÍ, *La Conferència dels Tres Comuns (1697-1714): Una institució decisiva en la política catalana*, Vilassar de Mar-Lleida: Fundació Ernest Lluch-Pagès, 2008.

79. Raymond SALA, *Dieu, le roi...*, p. 173-189.

80. Xavier TORRES, «Manufactura urbana i indústria rural», dins *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. IV, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 106-109, 112-115, 118-121.

81. Les guerres del segle XVI han estat negligides davant de les més efectives del XVII. Però Núria Sales ha insistit en l'existència d'un estat de guerra endèmic al segle XVI: «De guerres amb França (o amb els gascons i foixencs o amb aquests i aquells) i comptant només els anys d'efectives destruccions, invasions o incursions en el Principat, n'hi hagué en 1503-1509, 1512-1526, 1535-1538, 1542-1544, 1557-1559 i 1595-1598; a més a més, hi hagué substancials intervencions en guerres de religió i civils franceses, de la dècada del 1560 fins a la del 1590, i mal definides incursions armades franceses com les de 1570, 1581 i 1583», *Història de Catalunya*, vol. IV, Barcelona: Ed. 62, 1989, p. 83. Pel que fa a la participació catalana en les guerres de religió de França, contra el que de vegades ha estat dit que fou una participació més pel cantó catòlic que no pas hugonot, Eva SERRA, «Els senyors bandolers i la Lliga Catòlica», *Catalunya i Europa a l'Edat Moderna, Pedralbes, 18 Actes IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1998, vol. II, p. 29-52.

82. Eva SERRA, «Diputats locals i participació social en les bolles de la Diputació del general (1570-1638). Una mostra i una reflexió», *Les institucions catalanes (segles XV-XVII). Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Actes. Pedralbes*, núm. 13 (1993) vol. I p. 259-274 i *Pedralbes* 14 (1994), p. 199-206.

83. Eva SERRA, «El pas de rosca...», p. 85-86.

84. Sembla que és el que cal entendre de John H. ELLIOTT, *La revolta...*, p. 252. Cal dir que l'interès d'Olivares a crear una diputació independent per a les vegueries nord-catalanes responia a l'intent de desviar-ne els recursos fiscals per a fortificacions, però les quantitats que en podria treure eren petites en relació a les necessitats calculades de 70.000 ducats l'any.

posava de tres síndics i el conjunt nord-català de nou síndics, que representaven més del 20% de la representació parlamentària catalana.⁸⁵ Tot fa pensar que l'annexió a França degué aguditzar la minorització manufacturera i accentuar la ruralització nord-catalana, que, segurament, caldria explicar en termes de triomf del mercantilisme francès.

Disfuncions entre naturalesa i monarquia. La creació d'una elit

El tractat diplomàtic demostra la tendència de la monarquia pel que fa a la població a privilegiar la condició de súbdits d'un monarca per sobre de la condició de naturals d'un territori o de substituir la condició de naturals d'un territori per la condició de súbdits d'un monarca.

Tant Sahlins com Oscar Jané ja han demostrat que l'homogeneïtzació estatal fou un procés molt lent. Ambdós autors han posat l'accent en les dificultats de territorialització de les diverses jurisdiccions de l'època (eclesiàstiques, senyorial, administratives, econòmiques, monetàries, etc.). Són aspectes molt interessants d'analitzar en els nostres dies, per tal com ara, per exemple, amb la lenta creació de l'espai europeu, passa a l'inversa en emergir jurisdiccions extraterritorials que fan trontollar la integritat dels estats, que tant havia costat d'aconseguir.⁸⁶ El desajustament entre jurisdicció i territori o entre naturalesa i sobirà es fa força evident en la França mercantilista. Aquesta feia pagar la capitació als cerdans francesos, mentre no la pagaven els cerdans hispànics encara que tinguessin terres en territori de França. La distinció entre naturalesa i territori permetia als cerdans jugar a fons amb la contradicció fiscal de la monarquia de França tant en compres de terres com en declaracions de residència. No va ser el cas, ens diu Sahlins, del cadastre borbònic que va millorar la capitació francesa en la voluntat de conjugar naturalesa i territori en matèria d'impostos.⁸⁷

En el cas català, potser els primers passos francesos, encaminats a integrar el factor nacional i el factor territorial abans de la revolució francesa, van passar per la liquidació de determinades contradiccions que hi havia entre la vella naturalesa catalana i el nou territori francès. Cal veure, en aquest sentit, les revocacions de prohibició de càrrecs locals a francesos (1663) derivats de la situació anterior a la partició o l'ordenança del 1664 modificant l'article 56 del Tractat dels Pirineus que atorgava la condició de súbdit natural del rei de França als catalans que s'instal·lessin al Rosselló, una igualtat formal entre vells i nous súbdits que obligava a mantenir el sistema hereditari no pas entre catalans sinó entre els súbdits del rei de França, fos quin fos el seu origen.

Això ens situa davant d'un aspecte cabdal de la construcció estatal moderna que passa fonamentalment per desactivar i anul·lar les estructures polítiques provincials quan era possible de fer-ho o posar-les sota control si no hi havia condicions per fer-ho.

La interpretació de l'annexió del Rosselló en termes de conquesta posà les bases per justificar la dissolució de la Diputació. Aquesta, amb la caiguda de Barcelona (1652), havia estat restablerta pel cantó francès a Perpinyà (1653)⁸⁸ per fidelitat, encara, als principis dels pactes francocatalans de la Peronne del 1641. Però això s'acaba el 1660. Aleshores es manté una governació i es mantenen les vegueries, però es creen dues institucions noves, clau del nou sistema polític: el Consell Sobirà del Rosselló i la intendència.⁸⁹ No es tractava de cap territori d'assemblees d'estat del regne, ni cap territori d'elecció. La intendència era l'extensió d'una figura institucional francesa i el CSR, un organisme específic. França programava i creava, amb la nova concepció organitzativa, diversos nivells de clientelisme polític al Rosselló amb el doble objectiu d'integrar els refugiats catalans no rossellonesos i els sectors benestants autòctons. Uns i altres en les noves i altes esferes del poder reial al Rosselló o en les velles estructures orgàniques territorials de caràcter local desactivades. En el règim municipal el sistema insaculador va continuar. Però Pierre Vidal ens indica que els cònsols extrets eren nomenats pel sobirà i gestionaven el govern de la vila sota la vigilància del veguer i l'autoritat superior de la intendència.⁹⁰ Els catalans primer bena-

85. Eva SERRA, «Ciutats i viles a Corts Catalanes (1563-1632): entorn de la força municipal parlamentària», *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó: El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta*, Universitat de Barcelona, 2003, vol. III, p. 873-900.

86. Així per exemple tot allò relatiu als mitjans audiovisuals, com en el cas del sistema de TDT que paradoxalment impediran la visió de TV3 a Perpinyà (i també al País Valencià!). No cal dir que l'amplada de via ha fet de frontera molt més que no els suposats Pirineus, molt menys imponents que els Alps que no impedeixen circular en totes direccions sense canvis. En això el cas de l'Estat espanyol arrossega una llarga història pròpia.

87. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 92-97.

88. Oscar JANÉ, *Catalunya i França...*, p. 100, 181-182, 199, 208. Per Oscar Jané he sabut de l'existència d'una tesi doctoral d'història del dret de la Universitat de Perpinyà de Sophie Gonzalez que té l'encert de fer la història del Rosselló de l'etapa de la guerra 1640-1652 i que segurament ofereix moltes claus explicatives d'aquesta etapa d'actuació de la diputació entre la caiguda de Barcelona i la creació del Consell Sobirà del Rosselló. Els anys 1652-1659 constitueixen una etapa complexa de la Diputació perquè aquesta, el 1652, va quedar eventualment dividida en tres: la Diputació que continuava operant des de la Barcelona assetjada, la Diputació que s'establí a Manresa per poder mantenir la relació amb el país amb plena capital assetjada i la Diputació de Perpinyà després de la caiguda de Barcelona.

89. En crear-se el CSR per l'edict de Sant Joan Lohitzune (juny del 1660) s'abolien les institucions polítiques (Generalitat, sindicatures de Corts) i les judicials (Consell Reial de Catalunya i tribunals del patrimoni reial) al territori nord-català. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 66. Sobre el Rosselló després del tractat, també Geneviève GAVIGNAUD, «La frontière pyrénéenne et la partie française de la Catalogne depuis 1659», dins *Actes du 101e Congrès National des Sociétés Savantes*, 1976, París, 1978, p. 155-170.

90. Pierre VIDAL, *Histoire de Perpignan des origines au XIX^e siècle*, París: Barre & Dayez, 1897, p. 252.

fectes, després profrancesos i finalment súbdits francesos ostentaren la presidència del CSR, així el lleidatà doctor Francesc Segarra, el barceloní doctor Josep Fontanella i l'advocat perpinyanès Ramon Trobat. Aquest darrer, català del Rosselló, també obtenia la intendència i esdevenia l'adjunt insubstituïble de Vauban. El cerdà Francesc Martí Viladamor fou conseller del CSR. La família Sicart de la Cerdanya esdevenia una nissaga de veguers. França reeixia millor que Espanya en la formació d'una elit provincial cortesana, fruit de la promoció d'un clientelisme local entre uns homes professionalment qualificats però sense altres perspectives socials. No en va, el CSR fou un organisme no venal. És més, la gabella de la sal estava destinada a pagar-ne la magistratura.

Sahlins, en el seu estudi sobre la Cerdanya, ha distingit entre frontera militar i jurisdicció. És evident que la partició del territori, encara que no fos lineal en el sentit d'una sistematització de fites numerades, no podia fer coincidir la nova delimitació reial amb la jurisdicció eclesiàstica (el cas més significatiu és la dependència de la Cerdanya de la diòcesi de la Seu d'Urgell fins al 1791), o amb els termes municipals (com és el cas d'Ix amb un terme municipal propi però dividit entre dues monarquies), o amb els patrimonis i les rendes particulars, ni lògicament amb la condició nacional o natural dels vassalls. És la primera contradicció decisiva entre l'artificialitat de la divisió i la naturalesa històrica del territori o, si voleu, com diu Sahlins, entre la nacionalitat i el territori o, si voleu, com diu Jané, entre la identitat i l'estat nació en construcció. No és estrany, doncs, que un dels aspectes històrics importants, derivat del tractat i de la delimitació i els acords subsegüents dels comissaris de Ceret, Llivia i Figueres,⁹¹ siguin les disputes per l'hegemonia jurisdiccional especialment a la Cerdanya militarment dividida.⁹² El problema de fons era «la territorialització de la sobirania».⁹³ En tot cas en aquesta cruïlla és on es desenvolupa el que ha estat reconeguda com una contraidentitat.⁹⁴ Potser caldria analitzar millor aquesta noció, que, en el cas del Rosselló, se sol definir com antropològicament catòlica i políticament hispànica i, en el cas de la Cerdanya, com la tria sempre espanyola dels cerdans. Cal tenir present que entre els catalans poques possibilitats hi havia d'elegir i quan n'hi hagué de reeixides el resultat fou la neutralitat andorrana, tan significativa com els contradictoris qualificatius de fidelíssimes que solen acompanyar les viles de frontera: Puigcerdà, Perpinyà o Tortosa, aquesta darrera en relació als exercits hispànics que solien arribar a través de l'Ebre, unes batalles, les de l'Ebre, que arriben fins als nostres dies. La neutralitat andorrana o la fidelitat perpinyanesa formen part del mateix imaginari col·lectiu de supervivència dels territoris de frontera i caldria tenir-ho present en parlar de contraidentitats.

La frontera artificial esdevé una frontera política real a través de tot un procés. Per al cas de la Cerdanya, Sahlins situa a Nimega (1678) un moment del procés amb la necessitat de quadrar el camp amb la barrera de ferro de Vauban i la frontera del Rosselló prendria forma a finals de la dècada 1670-1680. Les guerres van afavorir la domesticació política. Les assimilacions o aculturacions, de les quals parla David Stewart,⁹⁵ foren posteriors a la domesticació política que imposen les guerres. D'altra banda, la guerra no es pot deslligar de la propaganda política. La Guerra dels Segadors ja ha estat estudiada, també, des de la perspectiva de la publicística i, segurament, caldria distingir-ne tres moments. El moment de la ruptura en què la ideologia de la rebel·lió era catalana des de Gaspar Sala fins al primer Francesc Martí Viladamor, el moment de l'aliança i sobirania francesa en què l'opinió pública estaria dominada per França la qual aguditzaria el discurs anticastellà (Cazeneuve, Sorel) o formularia els drets històrics de França sobre els comtats catalans (Cassan),⁹⁶ i la fase d'empenta de la publicística hispànica sobretot després de la caiguda de Barcelona,⁹⁷ almenys pel que fa al territori català sota la Monarquia Hispànica.

El pas de «*province étrangère*» a una nacionalització aliena ha tingut les seves pautes. La primera fou la formació d'una elit provincial fidel, que, en el cas nord-català, transformà els benefectes en profrancesos i després en francesos per la via de la vertebració política a través d'un CSR no venal i l'exercici dels càrrecs per nomenament reial fins i tot els més locals. La historiografia ha demostrat que la formació jurídica era un ascensor social. No és estrany que part d'aquesta elit que ha jugat la carta d'una rebel·lió sense retorn pertanyi a les files de la judicatura i la seva supervivència política passi per les noves estructures administratives o de govern provincial de la Monarquia de França. França també va posar les bases d'una política lingüística no pas popular sinó destinada a la formació d'una nova elit provincial. La relació entre llengua i poder hi fou determinant. Caldria afegir-hi totes aquelles noves ordenances que tendeixen a integrar naturalesa i estat i que són anteriors al 1789, però que en posen les bases: unificació dels procediments criminal i civil per Colbert; revocacions diverses que uniformit-

91. Josep SANABRE, *El tractat dels Pirineus i la mutilació de Catalunya*, Barcelona: Barcino, 1960.

92. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 87.

93. Peter SAHLINS, *Fronteres...*, p. 94.

94. Oscar JANÉ, *Catalunya i França...*, p. 71-89, 393-395. Sobre la qüestió també: Antoni SIMON, «“Catalans” i “francesos” a l'edat moderna. Guerres, identitats i contraidentitats. Algunes consideracions», *Pedralbes*, 18-2, 1998, p. 391-401; Xavier TORRES, «Catalans de França o francesos de Catalunya?: la identitat entre la història i la passió», *Recerques*, 37, 1998, p. 195-204.

95. David STEWART, *Assimilation and acculturation in seventeenth-century Europe. Roussillon and France, 1659-1715*, Westport-Londres: Greenwood Press, 1997. En aquest sentit la visió tardana del fenomen que planteja Narcís Iglésies pot ser més real: *La llengua del Rosselló, qüestió d'estat (la integració lingüística del Rosselló a França (1659-1789))*, Vic: Eumo, 1998.

96. Núria Sales, Jesús Villanueva i Oscar Jané han parlat d'aquesta publicística francesa en els seus treballs de la nota 24 d'aquest text.

97. Oscar JANÉ, *Catalunya i França...*, p. 184-185.

zen la condició de súbdits; la consideració de compatible aplicació de sentències de crim de lesa majestat sobre actuacions civils (comerç i soldats); les ordres de París, o la purga a mans de catalans. Tot plegat col·labora decisivament a liquidar la connotació política de la catalanitat tot separant la naturalesa de la gent de la condició política del territori.

Amb aquesta situació la sociologia cultural, com la religió, esdevé una forma d'identitat o contraidentitat despolititzada, més resistencialista o inconscientment resistencialista que no pas políticament operativa al costat d'aspectes també significatius com la continuïtat de la dinàmica de l'autodefensa, un fet del model polític català que suposava la resistència a l'enquadrament militar regular. Aquesta resistència catalana potser no és tant contra les arbitrietats de l'estat, com diu Sahlins, sinó contra el mateix estat com diu Brunet,⁹⁸ segurament amb una consciència difusa, per tal com ja no està incardinat en el model institucional propi, que en altres ocasions històriques havia permès als catalans passar del resistencialisme a la defensa d'un model polític propi (1462, 1640 i 1705).

S'ha parlat de pràctiques binacionals i d'esquizofrènia. El que trobem immediatament abans i després de la guerra és una sèrie de mutacions. El vocabulari català a les vigílies de la guerra parla de benafectes i malafectes i anomena el rei Hispànic rei de Castella i multiplica la presència del símbol dels quatre pals o quatre barres i l'expressió comte de Barcelona. Immediatament després de la guerra, la condició de súbdit tendeix, a una i altra banda de la partició, a imposar-se sobre la condició natural dels vassalls, com el mateix tractat revela, i en el cas hispànic s'observa, tal com ja he dit, la substitució del concepte benafecte o malafecte pels conceptes de francès i espanyol.

L'èxit històric d'aquestes mutacions és el que els autors que he citat han anomenat la nacionalització de la diferència. En el cas català hispànic, el manteniment de les quatre cinquenes parts del país amb la capital i la permanència de les institucions (entre elles no sols la Diputació sinó també el Consell de Cent i organismes de la importància de la Llotja), van permetre l'activitat jurídicista de la jurisprudència, dels dictàmens i dels memorials i, en cert sentit, la continuïtat històrica. Aquesta, amb la Cort General i les Constitucions, tot i el seu control i la seva congelació inicials, determinaren un destí prou diferent. La capacitat política de la Catalunya del sud tenia motors interns propis i no s'explica només per les febleses estatals de la Monarquia Hispànica o, en tot cas, aquestes febleses no ho expliquen tot. El cert és que calgué una derrota militar amb tota regla per posar les bases de la construcció d'un nou estat a partir del 1714. En el cas nordcatalà, en canvi, la condició de fragment territorial hi pesà i facilità la integració de l'elit per França, tot permetent una integració política, més enllà de la persistència de les condicions lingüísticoculturals populars, esdevingudes trets antropològics a causa de la seva desarticulació del cos polític general català.

Malgrat el llarg recorregut de 350 anys fet per separat i la gran distància històrica entre una societat que ha experimentat la revolució francesa i una altra que no, o entre una societat que ha intervingut i patit en les dues guerres mundials i una altra que no i la distància entre una societat que ha patit el franquisme i l'altra que no, els catalans al començament del segle XXI senten l'imperatiu de revisar les fronteres dins el nou espai europeu i consideren també la necessitat d'unes noves lectures historiogràfiques sobre les nacions i les fronteres, fet que sembla, efectivament, prendre relleu en detriment dels estats constituïts del segle XIX construïts sobre les fronteres militars del segle XVII. La rememoració històrica del Tractat dels Pirineus en pot ser l'ocasió.

98. Michel BRUNET, *Le Roussillon, une société contre l'état (1780-1820)*, Perpinyà: El Trabucaire, 1990.

